

“ХРОНІКА ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ” ДЕНИСА ЗУБРИЦЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО НАПОЛЕОНІВСЬКОЇ ЕПОХИ

Серед плеяди європейських істориків першої половини XIX ст., котрі вивчали епоху Великої французької революції та наполеонівських війн, помітно виділяється постать Д. Зубрицького, що був очевидцем і безпосереднім учасником багатьох подій, які переживала Європа на рубежі двох століть. Зокрема, Д. Зубрицький одним з перших розглянув східноєвропейську політику Наполеона Бонапарта в контексті проблеми відродження польської державности. Однак, на відміну від праць його західноєвропейських колег, доля наукового доробку дослідника в цій галузі склалася не так вдало: його діяльність на ниві вивчення європейської історії кінця XVIII — початку XIX ст. й сьогодні залишається terra incognita навіть для спеціалістів. Автори статті спробують відповісти на питання про те, які події та обставини спонукали Д. Зубрицького до осмислення сучасної йому епохи, й проаналізувати досягнення вченого на цьому шляху.

19 квітня 1809 р. 12-тисячна армія Великого герцогства Варшавського, яка входила до складу IX корпусу Великої Армії імператора французів Наполеона I, пройшла через кривавий бій з 25-тисячним експедиційним корпусом ерцгерцога Фердинанда д'Есте на греблях і болотах Рашина¹. Дальший хід розгортання подій такий: поляки залишили Варшаву та лівий берег Вісли, австрійські війська маршем рушили на північ, щоб захопити Торунь, і, нарешті, князь Юзеф Понятовський здійснив славнозвісну виправу до Галичини² — доніс відлуння велетенських битв Наполеона з австрійцями під Асперн-Еслінгом та Ваграмом на землі Західної України. Франко-австрійська війна 1809 р., що велася з надзвичайним напруженням сил по всій довжині кордонів Австрійської імперії, була єдиною з наполеонівських війн, яка безпосередньо досягла сучасної території України у формі польського повстання в Галичині, що його підтримав Наполеон. Вступ наприкінці квітня польських союзників Франції до цієї австрійської провінції спричинився до “прекрасного вибуху національних почуттів”, що становив “повний контраст тому опорові, який зустрів перед собою Наполеон в Іспанії, Італії або Німеччині”³. “Водночас вся Галичина пере-

¹ Grochulska B. Księstwo Warszawskie.— Warszawa, 1966.— S. 141—142.

² Див.: Ochwicz G. Rok 1809.— Poznań, 1918; Staszewski J. Wyprawa austriacka na Toruń i Pomorze w 1809 r.— Poznań, 1928.

³ Driault E. Napoléon et l'Europe. Tilsit. France et Russie sous le Premier Empire: La question de Pologne (1806—1809).— Paris, 1917.— P. 416.

йшла на його бій”, — констатував відомий дослідник зовнішньої політики наполеонівської Франції Е. Дріо⁴. Майже не зустрічаючи серйозного опору, Понятовський зайняв 11 травня Люблін, 18 — Сандомир, 20 — Замостя, 24 — Ярослав, 25 — Перемишль, 26 — Самбір, 28 — Золочів, 29 — Броди. 26 травня віце-губернатор Вурмзер та фельдмаршал Гогенцоллерн разом з 4-тисячним гарнізоном залишили столицю “Королівства Галичини та Подомерії” місто Львів, а ненависна їм “польсько-французька окупаційна влада” (за термінологією тогочасних австрійських документів)⁵, почала формування Центрального тимчасового військового уряду “обох Галицій”. Процес часткової або повної заміни чужинського для слов’янського населення Галичини персонального складу повітових управлінь з переважачим німецьким елементом розпочався ще з середини травня⁶. Лише частина колишніх урядовців, головно нижчих, переважно польської національності, і зовсім вже поодинокі в австрійській адміністрації чиновники української (русинської) національності виявили готовність брати участь у тимчасових органах влади⁷. Класичним прикладом цього процесу було створення 28 травня Перемиського уряду: полковник кавалерії Великого герцоґства Варшавського Казимир Турно переказав цивільній адміністрації контроль над державним майном, збором податків, митницями, складами, дорогами, призначенням чиновників. Головою уряду став місцевий землевласник Войцех Ходориський, відповідальну посаду секретаря при якому обійняв син дрібного шляхтича з багаторічним стажем роботи в австрійській повітовій адміністрації Денис Зубрицький. Його ориґінальний підпис засвідчує акт створення нового урядового органу⁸.

Таким чином зустрілися людина та історія, дослідник та об’єкт його майбутніх студій. Останні вже віддавна привернули увагу істориків, що докладно проаналізували творчий доробок Д. Зубрицького (1777—1862) як одного із засновників систематичного вивчення української історії в Галичині⁹. Висока репутація творів Д. Зубрицького з історії Галицького князівства, міста Львова та львівських церковних братств XVI—XVIII ст., його нарисів про початки книгодрукарства в Галицькій Русі міцно спирається на багатолітню пошукову роботу в архівах і на сьогодні є загально визнаною¹⁰. Однак все ще залишається маловивченим ранній період творчості

⁴ Driault É. Napoléon et l’Europe. Tilsit. France et Russie sous le Premier Empire: La question de Pologne (1806—1809).— Paris, 1917.— P. 417.

⁵ ЦДА України у Львові, ф. 146 (Галицьке намісництво), оп. 6, спр. 15, арк. 3630—3632; там само.— Оп. 7, спр. 506, арк. 1—5, 72—79.

⁶ Grodziski S. Historia ustroju społeczno-politycznego Galicji 1772—1848.— Wrocław; Warszawa, 1971.— S. 169—172.

⁷ Krzoz K. Z księciem Józefem w Galicji w 1809 roku.— Warszawa, 1967.— S. 124.

⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 4 (колекція Баворовських), спр. 1137, арк. 407—408.

⁹ Див.: Ісаєвич Я. Д. Д. І. Зубрицький і його діяльність у галузі спеціальних історичних дисциплін // Науковий бюлетень архівного управління УРСР.— К., 1963.— № 1.— С. 48—57; его же. Зубрицький Денис Иванович // Славяноведение в дореволюционной России.— М., 1982.— С. 161; Гербильський Ю. Т. До питання про історичні погляди Д. І. Зубрицького // Вісник ЛДУ. Серія історична.— 1967.— № 4.— С. 63; Капрань М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому.— Львів; Київ, 1992.— Вип. 1.— С. 72 та ін.

¹⁰ Zubrzycki D. Historische Studien o drukarniach Rusko-Slowienkich w Galicji.— Lwów, 1836; e j u s d. Kronika miasta Lwowa.— Lwów, 1844; e j u s d. Grenzen zwischen russischen und polnischen Nationen in Galizien.— Lemberg, 1849; его же. Летопись Львовского Ставропигийского братства // ЖМНП.— СПб., 1849—1850; его же. История древнего Галицко-русского княжества.— Львов, 1850—1855.— Ч. 1—3.

дослідника, який тривав до вступу Д. Зубрицького до Львівського Ставропігійського інституту (1829) та появи його першої праці з історії українських братств¹¹. На цей час Д. Зубрицькому вже виповнилося 50 років — вік чималий для того, щоб починати формувати свій науково-історичний світогляд. Характеризуючи цей важливий етап у житті дослідника, Я. Ісаєвич згадує про його обширну рукописну працю, присвячену аналізу явища, що перевернуло у свідомості сучасників усі традиційні уявлення про хід та спрямування історичного розвитку¹². Йдеться про “Хроніку Французької революції від року 1789 до року 1811”, яка стала віхою у становленні історіософських та суспільно-політичних поглядів Д. Зубрицького. Не підлягає сумніву, що саме вона — перше в українській історіографії дослідження зарубіжної історії, побудоване на основі критичного використання джерел. Без перебільшення, Д. Зубрицький був одним з піонерів вивчення історії Великої французької революції у європейських масштабах, випередивши багатьох західноєвропейських дослідників. У цьому повідомленні робиться спроба проаналізувати й оцінити з висоти досягнень сучасної історичної науки згаданий рукопис — щільно заповнений скорочений початку XIX ст. фоліант, який зберігається у колекції Львівського історичного музею¹³.

При ознайомленні з рукописом впадає в око характерна для пізніх праць Д. Зубрицького структура побудови дослідження, зафіксована в його назві. Це — хроніка, яку укладено в чіткій послідовності подій по днях, декадах, місяцях і роках. З докладністю справжнього літописця автор розгортає широкую картину Великої французької революції та наполеонівської доби. Вибір жанру хроніки дає можливість Д. Зубрицькому, з одного боку, залишити свідчення сучасника, яке вражає внутрішньою динамікою розгортання подій, а з другого — стисло й лаконічно висловити своє наукове ставлення до об'єкта студій. “Хроніка...” одночасно поєднує ознаки історичного джерела й наукового твору, даючи авторові унікальну можливість уникнути штампів у відображенні цієї неоднозначної та суперечливої епохи. Все це формує характерний і специфічний стиль Зубрицького-історика.

Насичена матеріалом “Хроніка...” охоплює період від початку Великої французької революції, який автор слушно датує 1789 р., і починається записом під 24 січня 1789 р.: “Король Людовік XVI скликав до Версалю для виправлення стану скарбу загальні збори станів на день 24 квітня” (арк. 1). А завершується вона записом під 18 березня 1812 р. (арк. 208). Характер останніх записів, які фіксують події кінця 1811 — початку 1812 рр., стає спонтанним, хаотичним і неповним, на відміну від стилю подання попереднього матеріалу. Вони зроблені чорнилом іншого кольору (арк. 200—208). Можна припустити, що на той час основна частина роботи вже була закінчена, а брак матеріалів для її завершення пояснюється браком свіжих газетних повідомлень у потрібному для зв'язного викладу обсязі. Очевидно,

¹¹ Zubrzyckij D. Die griechisch-katholische Stauropigiankirche in Lemberg und das mit ihr vereinigte Institut // Neuestes Archiv für Geschichte, Staatenkunde und Literatur.— Wien, 1830.— N 77.

¹² Ісаєвич Я. Д. Д. І. Зубрицький.— С. 51.

¹³ Kronika Rewolucji francuskiej od roku 1789 do roku 1811, spisana przez Dyonizego Zubrzyckiego.— Львівський історичний музей, від рукописів, спр. 152; арк. 1—208 (далі покликання на цю працю в тексті статті).

що “Хроніку...” Д. Зубрицький писав у 1810—1811 рр. Окремі доповнення, можливо, вносилися і пізніше. Це був час, коли Австрія, згідно з Шенбрунським миром від 14 жовтня 1809 р., відновила контроль над більшою частиною Східної Галичини, і Д. Зубрицький, як активний учасник “заколотницької антиурядової діяльності”, був позбавлений права займати адміністративні посади. Зате в нього з’явилося досить вільного часу для наукового осмислення тих подій, у яких і він брав посильну участь. Ця версія також пояснює, чому праця не була логічно завершена крахом наполеонівської імперії у 1814 р. Автор не мав можливості бути свідком цих подій. До речі, матеріали Д. Зубрицького зі збірки відділу рукописів ЛНБ НАН України показують велике зацікавлення дослідника наполеонівськими війнами 1812—1814 рр.— серед них ми виявили ряд документів, що проливають світло на вступ Австрії до 6-ї антинаполеонівської коаліції у серпні 1813 р.¹⁴

Торкаючись важливого аспекту рукопису, який визначає його джерельну й наукову цінність, зазначимо, що “Хроніка...” побудована на основі тисяч газетних повідомлень різноманітного походження, а також воєнних “Бюлетенів” австрійської та французької армій (арк. 160, 9 квітня 1809 р.). Характер матеріалу дає підстави припустити, що це була преса не лише австрійського та польського походження, а й важкодоступна в Австрійській імперії, з огляду на її перманентні війни з Францією, оригінальна французька періодика. Зокрема, сам автор кілька разів прямо посилається на таке важливе джерело для вивчення подій кінця XVIII — початку XIX ст., як урядовий французький орган “Монітор” (арк. 103, 14 серпня 1803 р.; (арк. 137, 14 листопада 1807 р.). Порівняльний аналіз змісту записів Д. Зубрицького за 1793 р. з текстами повідомлень газети “Монітор” підтверджує наше припущення¹⁵. Досі було відомо, що Зубрицький досконало володів не лише рідними для нього українською та польською мовами, а й російською та німецькою. Численні французькі транскрипції термінів та назв у “Хроніці...” підтверджують, що автор добре володів і французькою. Як на сина дрібного орендаря з-під Кам’янки-Струмилової Д. Зубрицький був високоосвіченою людиною. Ця обставина аж ніяк не могла залишити його байдужим до ідей та подій Великої французької революції та наполеонівської доби, що на очах змінили обличчя світу, зруйнували старий порядок речей, зламали кордони феодальних імперій. “Хроніка...” мала глибоке коріння у світоглядних позиціях автора, сповненого гордості за те, що йому судилося бути сучасником великої й водночас трагічної епохи. Сам Д. Зубрицький підкреслює, що для нього було великим щастям навіть на такий короткий строк ділити долю “40 мільйонів чоловік, зібраних під берлом великого Наполеона” (арк. 174, 27 грудня 1809 р.).

Слід наголосити, що “Хроніка...” Д. Зубрицького, випереджаючи твори відомих істориків Реставрації Ф. Мінье і А. Тьєра, відповідає багатьом їх параметрам. Як і славнозвісні французькі історики, автор охоплює поняттям “революція” весь комплекс подій 1789—1814 рр., що включає в себе

¹⁴ ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 4, спр. 1137, арк. 345—348.

¹⁵ Réimpression de l’ancien Moniteur ou seule histoire authentique et inaltérée de la Révolution française depuis la réunion des États généraux jusqu’au Consulat.— Paris, 1854.— Т. 16 (4—6, 1793).— N 167 (р. 638), N 172 (р. 652), N 175 (р. 660). У Зубрицького див.: арк. 22 (6 черв.); арк. 23 (12 черв.); арк. 23 (23 черв.).

не лише боротьбу за конституційну монархію, республіку, період якобінської диктатури, Директорії, а й Консульство та імперію Наполеона Бонапарта, що були для сучасників ідейними спадкоємцями та логічним продовженням історичних змін кінця XVIII ст. Спостерігається схожа з Ф. Мін'є та А. Тьером схема трактування також соціальної боротьби, яку автор уважав негативною специфічною рисою історії Західної Європи, нехарактерною для слов'янських народів¹⁶. Саме у зв'язку з боротьбою різних верств у суспільстві Д. Зубрицький застосовує центральне поняття своєї роботи — "революція", розуміючи його вузьче — як свавілля широкого загалу під впливом певних політичних сил, зацікавлених у дестабілізації історичної ситуації, тобто оцінює такі процеси суто суб'єктивно. "28 квітня 1789 р. Перша революційна сцена у Парижі: спустошено Ревейонську шпалерну фабрику"; "12—13 липня 1789 р. Заколот і загальне повстання у Парижі"; "17 липня 1789 р. Революція розійшлася по всій Франції: розбої та грабувки по провінціях" (арк. 1—2). У свідомості Д. Зубрицького така революція пов'язується з "безладдям та вбивствами" (арк. 21—22), "свавіллям та анархією по цілій Франції" (арк. 5).

Безпосередні причини "інсурекцій" автор зводить до трьох груп: 1) продовольчої кризи й голоду; 2) тяжкого стану державних фінансів, обтяжених велетенським боргом у 4560 мільйона ліврів; 3) змовницької діяльності політичних сил, що групуються навколо реального претендента на корону герцога Філіппа Орлеанського, а згодом — якобінців та кордельєрів. Так, Д. Зубрицький вважає, що саме діяльність орлеаністів спричинилася до заворушень у провінціях у липні 1789 р. (так званий "великий страх"), організації походу парижан 5—6 жовтня 1789 р. на Версаль й захоплення короля, планування вбивства королеви Марії-Антуанетти (арк. 1—3).

Водночас дослідник справедливо вбачає рушійні сили революції у "народі", "люді", "поспільстві": за ним він визнає вирішальну роль у захопленні Бастилії в критичний момент, коли орлеаністи, підбуривши парижан, зрадили їх. До речі, для Д. Зубрицького захоплення й зруйнування цього символу королівського абсолютизму не є звичним для нас відправним моментом революції — він виводить її від заворушень 28 квітня та 30 червня у Парижі (захоплення королівського арсеналу та звільнення ув'язнених). Дії народу викликають неприхований осуд історика-шляхтича: "6 жовтня 1789 р. Цей мотлох змусив короля з сім'єю йти перед собою й спостерігати вбиті на палі голови гвардійців" (арк. 3). Характеризуючи повстання 10 серпня 1792 р., що поклало кінець монархії Бурбонів, автор пише про "натовпи озброєного народу і злочинців, волоцюг, перекупок, повій, що облягали палац Тюільрі" (арк. 13).

Стабілізуючу силу суспільства Д. Зубрицький вбачає у компромісі короля й Національних зборів, що зміг припинити липневі заворушення 1789 р. у Парижі¹⁷. Говорячи про те, що французьку конституцію 3 вересня 1791 р. осудили всі європейські монархи, автор з гордістю зазначає,

¹⁶ Mignet F. Histoire de la Révolution française: Depuis 1789 jusqu'en 1814.— Paris, 1824.— Т. 1—2; Thiers A. Histoire du Consulat et de l'Empire faisant suite a l'histoire de la Révolution française.— Paris; Leipzig, 1845—1865.— Т. 1—18.

¹⁷ Схожі думки висловлював майже одночасно з Д. Зубрицьким й видатний американський політик та просвітник Т. Джефферсон. Він писав, що такий компроміс міг свого часу "врятувати Францію від злочинів та страхіть, через які їй довелося пройти" (Джефферсон Т. Автобіографія. Заметки о штате Вірджинія).— Л., 1990.— С. 91.

що підтримав її лише польський король Станіслав Август (арк. 8). Можна припустити, що Д. Зубрицький був прихильником польської конституції 3 травня 1791 р. й чіткого розподілу влад у громадянському суспільстві. Тому йому импонує той факт, що, змінюючи закони країни, Національні збори залишили в дії до запровадження конституції чинні податки і деякі повинності (арк. 1). Саме під таким кутом зору даються оцінки лідерів революції: позитивні й захоплені — генерала Лафайєта, міністра-реформатора Неккера, аббата Сійєса; негативні — Мірабо, Демулена, герцога Орлеанського як таких, що прагнуть заробити політичний капітал на народній нетерпимості (арк. 5, 6, 13—14). Динаміка викладу подій створює атмосферу, в якій відчувається трагічний абсурд революційного процесу. Це стає особливо помітним, коли простежуючи політичні кар'єри видатних людей того часу. Важко уявити, що лише протягом одного року кумир паризького люду Ж. Неккер, відставка якого у 1789 р. підштовхнула міське постільство до заворушень 12—14 липня, став непотрібним і навіть не-нависним. А кар'єра Лафайєта — хіба не нагадує вона яскравий і стрімкий метеор, що згорів скоро тому, коли з'явився на небосхилі?

Особливу неприємність у Д. Зубрицького викликають яacobінци, політична діяльність яких простежується з моменту створення їхнього клубу (1789). Починаючи з 1791 р., автор називає їх безпосередніми винуватцями “безперервного” підбурення народних низів до заворушень (арк. 6, 17 квітня 1791 р.; арк. 7, 28 червня 1791 р.), пише про створення 4 серпня 1792 р. “таємного відділу яacobінцив для здійснення змовницького плану проти короля” (арк. 13). Тому Д. Зубрицький із задоволенням фіксує всі заходи Національних зборів, спрямовані проти яacobіньських “злочинців” — арешти, вислання, закриття їхніх періодичних видань (арк. 7, 17 липня 1791 р.; арк. 11, 9 квітня 1792 р.). Дослідник наголошує, що “яacobіньська змова” 10 серпня 1792 р. коштувала Франції 5 тисяч вбитих (арк. 13), а страту короля називає жахливим злочином (арк. 17). В оцінці яacobіньської диктатури, встановленої внаслідок “революції 31 травня 1793 р.”, переважає осудження її антиаристократичного та антилихварського забарвлення (арк. 23). Віддавши належне успіхам яacobінцив у боротьбі з інтервентами, Д. Зубрицький підкреслює, що “майже вся південна Франція повстала проти подій 31 травня”, оголосивши збір армії департаментів для походу на Париж (арк. 22, 6 червня 1793 р.). З невласливим лаконічним “Хроніці” пафосом він відзначає, що лише повне знищення Ліона та Тулона підкорило їх революційній владі (арк. 27, 17 грудня 1793 р.). Нещадній критиці піддано методи боротьби яacobінцив за владу, і насамперед терор, який, автор розуміє як переслідування, судові процеси та страти. Початки революційного терору Д. Зубрицький вбачає ще у 1789 р. (процес і страта графа де Фавра) (арк. 4, 22 грудня 1789 р.). Яacobінци ж, на його думку, зробили терор нарізним каменем своєї державної політики. Діяльність революційного трибуналу, який очолював Робесп'єр, автор змальовує як безперервний “конвейєр смерти”: “Вересень 1793 р. У цьому місяці страчено багато осіб [...], а деяким з них відрубали голови у масках” (арк. 25); квітень—липень 1794 р.— “Постійне гільотинування (арк. 29). Д. Зубрицький намагається встановити число ув'язнених та страчених у Парижі (арк. 30). Від пильного погляду дослідника не може сховатись той факт, що, захопившись внутрішньополітичною боротьбою та фізичною ліквідацією своїх вчорашніх соратників (членів Національного конвенту, ебертистів, дантоністів),

якобінці поступово втратили відчуття контролю над реальною дійсністю. "В Парижі 120 тисяч жєбраків" і панує влада "охлократії", що має тенденцію до переростання у тиранію прихильників Робесп'єра, який "закликає до знищення й вигнання всіх злочинців" (арк. 22, 24 червня 1793 р.; арк. 27, 30 листопада 1793 р.). Тому Д. Зубрицький вітає "революцію 9 термідора", що поклала край тиранії натовпу та терору, відкривши еру "поміркованости" (арк. 31, 28 липня 1794 р.).

З падінням Робесп'єра головна увага автора "Хроніки..." зосереджується на зовнішній політиці революції, у якій центральне місце простежує від 1790 р., коли Наполеон Бонапарт. Його долю автор пильно простежує від 1790 р., коли Наполеон став комендантом національної гвардії на Корсиці (арк. 5) до моменту очолення Італійської армії (арк. 43, 27 березня 1796 р.). Підданиць монархії Габсбургів, Д. Зубрицький "непатріотично" захоплюється блискучими перемогами молодого генерала над австрійцями під Монтенотта, Міллезімо, Лоді, Маренго (арк. 43—64, 77), приписуючи здобуття Італії "здоровому глуздові та генію Бонапарта". Перераховуючи ворогів Франції, історик розкриває рік за роком грандіозну картину боротьби республіки на всіх європейських фронтах, наслідком якої було "укладення французами безперервного військового ланцюга безпеки від Рейну в Німеччині до Болоньї в Італії" (арк. 42, 49, 77).

Симпатії автора повністю на боці Наполеона в опису подій державного перевороту 18 брюмера 1799 р. Д. Зубрицький підкреслює, що генерал керувався бажанням "повернути добро вітчизні" (арк. 67, 9 листопада 1799 р.), встановивши порядок і стабільність у суспільстві, що історик пов'язує з заборонною діяльністю якобінців та роялістів (арк. 67, 17 листопада 1799 р.)¹⁸.

В уявленні Д. Зубрицького Наполеон виступає своєрідною надлюдиною — генієм, уособленням вищої справедливості й законності, що протиставляється революційній анархії попередніх років. Тому в нього не викликає жодних сумнівів легітимність і святість прийняття Наполеоном імператорського титулу. Виводячи функції імператорської влади з давньоримської історії, автор починає називати Наполеона імператором не з моменту його коронації 2 грудня 1804 р., а від часу "свідомого складання присяги армією на вірність імператорові" (арк. 100, 23 і 26 травня 1804 р.). На нашу думку, таке розуміння історичного моменту відповідало дійсності більше, ніж сьогоднішнє його трактування. Так, уже 6 липня Наполеон дав першу аудієнцію в новій якості, прийнявши вірчі грамоти від семи послів, що було виявом міжнародного визнання його титулу. Австрія визнала Францію імперією 21 жовтня 1804 р. (арк. 103—104). Взагалі, Д. Зубрицькому імпонує пишність і блиск золотих орлів Французької імперії, він із задоволенням передає подробиці урочистостей, прийомів, бенкетів, змін, пов'язаних з утворенням нової імперської аристократії (арк. 117, 26

¹⁸ Тут чітко простежується паралель з офіційною версією самого Бонапарта про причини державного перевороту 18 брюмера: "Я хочу зміцнити Республіку, без неї, я знаю, для мене немає ані порятунку, ані слави. Але я думаю зробити республіканську ідею дещо поміркованою, зрівноважити народні й аристократичні тенденції, я би навіть сказав, монархічні [...]. Я міг вести переговори з вандейцями, однак я з презирством знехтував їхніх вождів [...]. Я міг зрубати голови найвидатніших республіканців [...]. Я не захотів навіть вислати їх [...]. А з шаленцями й невірними немає про що й розмовляти" // Сборник документов по истории нового времени. Буржуазные революции XVII—XVIII вв.— М., 1990.— С. 297—299.

січня 1806 р.; арк. 167, 15 серпня 1809 р.). У зв'язку з цим на перший план у "Хроніці..." знову виходять наполеонівські війни, кривавий подих яких дедалі сильніше відчувався біля північно-східних кордонів Австрійської монархії.

"Велика перемога французької армії у битві трьох імператорів під Аустерліцем", "ганебні капітуляції" уславленої пруської армії перед натиском Наполеона 1806 р., вступ французів до Варшави та створення польських урядових органів, велике занепокоєння Австрії успіхами французької зброї та національним піднесенням польського народу, політика збройного нейтралітету Габсбурзької монархії — все це знайшло відображення на сторінках "Хроніки..." (арк. 115, 123, 125, 126, 127, 117, 129, 138, 150). Виявляючи характерний тип шляхетського патріотизму, автор з пафосом описує численні жертви польського народу, покладені на вітар національної незалежності: збір коштів на створення польської армії та формування полків імператорської гвардії, звертає увагу й на урочисте вивішення й посвячення польських орлів у Варшаві в річницю конституції 3 травня (1807) (арк. 125, 127, 129). Водночас Д. Зубрицький, що вітає Наполеона як "Вождя й Месника скривджених народів", який "своєю правдицею підняв з могили ім'я поляка"¹⁹, виправдовує його імперську політику стосовно інших європейських народів. Автор схвалює заміну португальських гербів у Лісабоні на французькі (арк. 138). Д. Зубрицький не випускає з уваги створення державного управління у Великому герцогстві Варшавському і затвердження Наполеоном його конституцій, "що відома кожному полякові" (арк. 132), ухвалення нової податкової системи, при якій "більше ніхто не може бути звільнений від податків" (арк. 131).

Найдокладніше змальовує хроніст франко-австрійську війну 1809 р., і зокрема її польський фронт, події на якому він розуміє у найтіснішому зв'язку з боротьбою в Німеччині та Італії. Оскільки ці матеріали стосуються й історії східногалицьких земель, автори статті вважали за потрібне подати їх в Додатку. Слід підкреслити, що, незважаючи на про-французькі симпатії Д. Зубрицького, його позиція в опису подій загалом об'єктивна — він докладно перераховує всі невдачі наполеонівських військ на початку війни, хоч в опису Рашинської битви спотворює співвідношення сил сторін на користь поляків. Другий публікований фрагмент "Хроніки..." описує галицьку кампанію 1809 р. та славетну битву під Асперн-Еслінгом, яка вважається в сучасній історіографії першою серйозною поразкою Наполеона: під цим кутом зору нас передусім цікавить позиція дослідника, який називає битву "невирішеною".

Уривки в Додатку подаємо з частковими змінами транскрипції.

Автор "Хроніки..." виявляє добру інформованість в опису мирних та союзних договорів, укладених Францією з іншими державами, хоча, звичайно, не може за браком даних відтворити їх таємні статті (арк. 105 — зміст берлінських декретів Наполеона 1806 р. про континентальну блокаду; арк. 115, 132, 171). Зокрема, у коментарі умов франко-австрійського договору від 14 березня 1812 р., за яким Австрія зобов'язувалася виставити тридцятитисячний корпус для підтримки походу Великої Армії до Росії, не згадуються таємні домовленості між сторонами стосовно майбутньої долі австрійської Галичини, яку передбачалося у разі успіху наполеонів-

¹⁹ ЛНБ НАН України, ф. 9 (колекція окремих надходжень), спр. 2295, арк. 133.

ського походу та подальшого відновлення Польського королівства приєднати до останнього в обмін на іллірійські володіння Франції (арк. 208)²⁰.

Природно, що крім політичної, воєнної та дипломатичної історії епохи, велику увагу Д. Зубрицького привертають проблеми, що відповідали колу його особистих зацікавлень. Передусім це стосується релігійної та культурно-освітньої революції та імперії. Автор старанно фіксує акти скасування десятини, секуляризації монастирського землеволодіння, запровадження свободи визнань, скасування чернечих орденів, публічне зневаження папи паризьким людом, конфіскацію всіх церковних маєтків, спроби запровадження республіканського культу Верховної Істоти (1789—1794); політичних відносин з Ватиканом в період Консульства, повторне знесення чернецтва, інкорпорацію Папської держави до складу Французької імперії (арк. 3, 4, 6, 26, 30, 90, 109, 177, 180). Як історик, Д. Зубрицький усвідомлює, що наслідком зовнішньополітичної експансії Франції було поширення світської культури та освіти: він відзначає численні заходи щодо створення музеїв, мистецьких академій, шкіл для жінок та дітей-сиріт, яким протиставляє монархічне мракобісся старих європейських режимів, наприклад, заборону свободи друку й розповсюдження книг, до якої вдався прусський король у 1810 р. (арк. 174—176).

Підсумовуючи сказане про Д. Зубрицького як хроніста Великої французької революції та наполеонівської доби, зауважимо:

"Хроніка Французької революції", написана близько 1810—1812 рр., — перше в українській історіографії наукове дослідження зарубіжної історії, побудоване на критичному використанні різноманітного джерельного матеріалу.

Ця праця становила важливий етап у формуванні суспільно-політичних та історіософських поглядів Д. Зубрицького.

"Хроніка..." водночас цінний джерельний та науковий твір наполеонівського часу, який, попри певну симпатію автора до Франції та особи Наполеона Бонапарта, загалом об'єктивно відображає різноманітні аспекти французької та європейської історії кінця XVIII — початку XIX ст. і тому потребує подальшого вивчення.

Вадим АДАДУРОВ, Микола РОЖИК

²⁰ Ségur F. Histoire de Napoléon et de la Grande Armée pendant l'année 1812.— Bruxelles, 1825.— Т. 1.— Р. 5—6.

ДОДАТОК

Уривок "Хроніки Французької революції від року 1789 до року 1811, яку написав Денис Зубрицький"

№ 1

Rok 1809

- 9 kwietnia — Austria wypowiedziała w całej linii granicznej wojnę. A:X:Karol pisał list do Króla Bawarskiego ażeby się z Austrią połączył. Wojska austriackie przeszły rzekę Inn.— Wyrok cesarski że język włoski w trybunałach Toskańskich równie jak i francuski używany byź morze i wyznaczy równą nagrodę 500 fr. dla owych autorów, który się najmocniej do czystości języka włoskiego przytoczą.
- 10 — Przednia straż 8 austriackiego Korpusu wkroczyła do Tyrolu.— Pierwszy Bułetin armii austriackiej.— Anglicy atakują flotę francuską przy Ile d'Aix. Trzy francuskie liniowe okręty utracone.
- 11 — Gen[erałowie] Austr[yiaccy] Chasteler w Tustertiral w Tyrolu. Powszechne powstanie Tyrolczyków, którzy wraz z austriakami atakują mały Francusko-Bawarski oddział.— Utarczka przy Venzonie we Włoszech i Hirschlau w Niemczech.
- 12 — Gwałtowne utarczki przy i w Insbruku z powstańcami Tyrolskimi. Gen[erał] Dywizyjny Bisson i bawarski Gen[erał] Kinkel ulegają przemocy poddają się z swym Korpusem.
- 13 — Cesarz wyjechał do armii z Paryża.— Gen[erał] Austriacki Chasteler po zajęciu Insbruku w Brixen, a Intendant armii Austriackiej Hormayer w Bolzen wydali mocną odezwę powstania do ludu.— Król Bawarski wyjeżdża z Monachium.
- 14 — A:X:Ferdynand wydał odezwę do obywateli Xięstwa Warszawskiego.— A:X:Jan przeprawia się przez Tagliamento we Włoszech. Utarczka przy Pordenome. Francusi cofnąć się musiały utraciwszy ięńców i kilka armat.
- 15 — A:X:Ferdynand wkroczył pod Nowym Miastem przeprawiwszy się przez Pilice w Xięstwo Warszawskie.— Chasteler wyjeżdża do Insbruku i urządza uzbrojenie ludu.— Cesarz wyjeżdża z Strasburgu do Armii.
- 16 — Bitwa przy Sacile i Fontana Seda we Włoszech. Armia Austriacka pod A:X:Janem zadawszy znaczną stratę wojskam Francusko-Włoskim pod Vice Królem przymusiła ię że zadła ściągnięcia posiłków cofnąć się musiała.— Przednia straż austriacka pod Gen[erałem] Jelaczicz

- weszła do Monachium.— Utarczka między Austriakami i Bawarczykami przy Landshut nad Iserą. Bawarczykowie cofnęli się.— Familia Królewska Saska wychała z Drezna do Lipska. Zburzono fortyfikację Drezdeńską a Xiążę Ponte Corvo udał się z swą armią nad Dunaj.— Rada Stanu Xięstwa Warszawskiego wydała odezwę powstania.
- 17 — Cesars wydał odezwę do Armii.— Utarczki przy uisciu rzeki Regen do Dunaju.
- 18 — Cesarz przybył do Ingolstadt.— Utarczka przy Afassen. Oudinot poraził austriaków i zbrał 300 ieńców.— Utarczka przy Inn. X-że Auerstäski pobił austriaków i zbrał 700 ieńców.
- 19 — Bitwa pod Raszynem. Wojsko Polskie z dziewięciu tysięcy składające się pod Komendą Xiążęcia Józefa Poniatowskiego wytrzymało cały dzień atak czterdziestotysięczney Armii Austriackiey pod A.X:Ferdynandem i zadawszy iey ogromną stratę, utrzymała się w swym stanowisku a później cofnęło się w naylepszym porządku ku Warszawie.— Bitwa przy Ablach i Abensberg w której z obóh stron wiele na placu poległo, zwycięstwo przy Francuzach. Austriacy zas stanowisko, 18 000 ieńców i 12 dział utracili...

Львівський історичний музей, від рукописів, спр. 152, арк. 160—161. Рукопис. Оригінал.

№ 2

Rok 1809

- 20 maja — Wojska Polskie pod sprawą Głóh Kamińskiego i Pellethier zajmują szturmem twierdz Zamosć.— Mały korpus Austriacki, który w Voralbergu bawił i powstanie mieszkanców utworzył, reyterując się, zabrany w niewolę w górnym Palatynacie.
- 21 — Tego i następnego dnia wielka i krwawa bitwa przy Aspern i Essling pod Wiedniem. Armia Francuzka pod sprawą Cesarza przeprawiwszy się z wyspy Lobau, pomimo oporu woysk Austriackich pod komendą A.X:Karola. Aspern było dziesięć razy zaięte i odebrane, gdy zas wody Dunaju wezbrały, pontony pływające i młyny zapalone, most przewały, a przez to posilki przyprawione bydź nie mogły, zmuszony został Cesarz cofnąć swe wojska na wyspę Lobau. Armie obie walczyły z zaciętością.
- Strata też z obóh stron bardzo wielka, ubitych lub zatopionych do 10.000, rannych do 30.000. Między nimi wielu Austriackich i Francuskich Generałów. X-że Montebello utracił nogę i umarł z rany odniesioney. Żadna strona nie ma własnie prawa przypisywać sobie zwycięstwo, ponieważ żadnych nie odniosły korzyści, każda stanowiska które przed bitwą miała po bitwie zaięła...

- 24 — Woyska Polskie pod Gen[erałem] Roznieckim zaięły Jarosław z znacznemi zapasami ekonomii woyskowej przez kapitulacyę.
- 25 — Woyska Polskie zaięły Przemyśl gdzie znaczne znaleźli zapasy.
- 26 — Woysko Polskie pod podpólkownikiem Pjaseckim zaięło Sambor.— Schill wchodzi do Stralzundu.
- 27 — Major Krukowiecki zniszczył przeprawę Austriacką pod Zeraniem przez Wisłę.— Odezwa Cesarza do Armii Włoskiej.— Woyska Polskie pod Gen[erałem] Roznieckim weszły do Lwowa.
- 28 — Pólkownik Kazimierz Turno zorganizował rząd tymczasowy w Przemyślu.— Dowódca Woysk Rosyjskich X-że Golicyn wkroczaiąc do Galicyi wydał odezwę do jej mieszkanców.— Połączyła się Armia Włosko-Francuska z Wielką Armią.— X-że Ragouzy zajmuie Fiume.
- 1 czerwca — Wysłaniec Insurgentów Hispanskich Don Pedros Cavallos miał audyencyę u Króla W. Brytanii.— Austriacy ustępują z Warszawy.— Gen. Kosciński atakował i wyparł austriaków z Rawy zabrawszy im ienców.
- 2 — X:Józef Poniatowski ustanowił Rząd tymczasowy centralny dla obóh Galicyi.